

«ДРУГА ХВИЛЯ» КЛАСТЕРНОЇ ТЕОРІЇ: ПОШУК НОВИХ ДЖЕРЕЛ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

На основі інституційного підходу обґрунтовано, що постіндустріальна економіка еволюціонує в систему взаємодіючих інститутів, що формують новий економічний простір постмодерну в транскордонному вимірі. Виявляються можливості синтезу теорії міжнародної економічної інтеграції та кластерної концепції в посткризовий період, передумови розвитку міжнародних кластерних систем, перспективи формування мезорівня інтеграції євро регіонів на основі кластерного підходу. Розглянуто сутність і внутрішні взаємозв'язки транскордонного кластеру як фактора зростання конкурентоспроможності євро регіону. Зроблено висновок про нову, постмодерністську реальність, яка полягає в поєднанні постіндустріального виробництва з мережевою будовою економічного простору, що розглядається автором як «друга хвиля» кластерної теорії і нове джерело економічного зростання.

Ключові слова: транскордонний кластер, «квазіінтеграція», синергетичний ефект, транзакційні витрати, міжнародна кластерна система, інновації, мезорівень.

KOVALENKO S. I.

Danube Institute of National University "Odessa maritime Academy"

THE "SECOND WAVE" OF THE CLUSTER THEORY: SEARCH FOR NEWER SOURCES OF ECONOMICAL GROWTH

Application of institutional approach leads to a conclusion that post-industrial economy evolved into a system of interacting institutions forming a newer economic environment of post-modernism in a trans-border dimension. Possibilities are revealed to synthesize a theory of international economical integration and cluster concept in a post-crisis period, preconditions enabling to develop international cluster systems are maturing, and prospects appear for creating a meso-level of European Regions integration basing on cluster approach. Essence and internal links of cross-border cluster are considered as a factor of growth for regional competitiveness. Conclusion is drawn about newer post-modern reality consisting in combination of post-industrial manufacturing with network structure of economic environment, regarded by the author as the "second wave" of cluster theory and a new source of economic growth.

Keywords: cross-border cluster, "quasi-integration", synergic effect, transaction costs, cluster system, innovations, meso-level.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Активне формування мережевих форм самоорганізації транскордонного економічного простору відповідає імпульсу становлення нової економічної реальності постмодерну, яка заперечує «тотальну ідеологію», але визнає різноманітність і свободу економічного вибору.

Мережні кластери стають новим джерелом конкурентних переваг євро регіонів та по суті змінюють не тільки систему факторів розміщення, а й структуру самого економічного простору. Розвиток економіки постмодерну відбувається в результаті переходу від централізованої системи управління економічним простором до плюралізму, і далі переходу від вертикальних ієрархій до горизонтальних мереж. Постмодерн називають епохою розчарованою модернізації, коли реальність зникає, а на перший план виступають мережеві структури формують віртуальне економічний простір. Цей процес західними вченими ідентифікований як «квазіінтеграція».

Обґрунтування теорії та методології регіональної науки тісно пов'язаний із становленням постіндустріальної парадигми в розвитку всіх сторін життя в євро регіоні, включаючи як економічні, так і соціальні аспекти. Однією з актуальних тенденцій розвитку суспільства постмодерну є зростання ролі мережевих комунікацій.

Мережеві ресурси стають новим джерелом конкурентних переваг периферійних регіонів і по суті змінюють не тільки систему факторів розміщення, а й структуру самого економічного простору. Багато в чому розвитку мережевої структури економічного простору, укріпленню його єдності і цілісності сприяє впровадження кластерної форми організації бізнесу в транскордонному вимірі. Світовий досвід розвинених країн переконливо доводить як ефективність, так і неминучу закономірність виникнення різного виду транскордонних мережевих кластерів.

Зниження необхідності прив'язки кластерів до певної території змушує нас звернутися до одного з правил для розвитку в умовах «нової» економіки, запропонованих Кевіном Келлі (Kevin Kelly): "From places to spaces", тобто, в даному випадку, від територій до просторів, під якими можна розуміти не тільки географію, а й соціально-культурні дистанції, і інформаційний простір, і ринкові ніші. Не можна не погодитися з Келлі в тому, що перевага просторів над територіями пов'язано більшою мірою не з їх «негеографічною віртуальністю», а з необмеженою здатністю абсорбувати зв'язки і відносини.

За допомогою комунікацій мережеві простору можуть з'єднувати всі види вузлів, вимірювань, відносин і взаємодій – не тільки ті, що знаходяться у фізичній близькості один до одного. З точки зору

розвитку інформаційних технологій відбувається зміщення конкурентної боротьби з фізичного світу (marketplace) в багатовимірний простір (marketspace). При цьому, можна виділити безліч таких просторів: співтовариства знань, інфраструктури для здійснення трансакцій та ін.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років засвідчує широкий інтерес до проблем конкурентоспроможності прикордонних регіонів. Відповідна тематика знайшла широке відображення у роботах багатьох вітчизняних вчених: М. Долішнього, В. Гейця, Ю. Макогона, С. Максименко, П. Беленького, С. Писаренко, Н. Мікули та ін., їхні наукові розробки пов'язані з вивченням просторового розвитку та співробітництва прикордонних регіонів у межах функціонування ЄС та використання відповідного досвіду для України.

Сучасна концепція інноваційного розвитку розроблялася протягом століття А. Маршаллом, М. Портером, Р. Нельсоном та іншими. Вона базується на визначенні пріоритетів та ефективніших інструментів конкурентоспроможності. Важливо усвідомлювати і те, що різниця в регіональних можливостях і потенціалі може розглядатися не як негативне явище, а як чинник, що стимулює розвиток транскордонних територій. Кластери як форма організації виробництва, що спрямована на підвищення конкурентоспроможності регіонів, привернули до себе увагу вчених у 80—90 рр. ХХ століття.

Можливість використання ринкових інструментів у процесі кластеризації висвітлено у працях М. Портера, Г. Дж. Болта, І. Толенадо, П. Дойла, Ф. Котлера, Г. Лайса, Ж.-Ж. Ламбена, Е. Тоффлера та ін. Досвід розвитку провідних країн світу засвідчує, що підвищення конкурентоспроможності економіки можливо досягти лише шляхом переходу на інноваційну модель розвитку, кінцева мета впровадження якої полягає в підвищенні добробуту громадян за рахунок прискорення економічного росту.

Майкл Портер в роботі «Конкурентна перевага націй» приходять до наступного висновку: «...при розробці інвестиційної політики перехідні економіки мають прагнути розвивати взаємозалежні промислові кластери на основі базових і допоміжних галузей».

Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону можна сформулювати, спираючись на концепцію конкурентоспроможності країни, запропоновану М. Портером.

Проблемні питання запровадження кластерної стратегії розглядалися у працях таких українських вчених, як М. Войнаренко [1], В. Захарченко [2], В. Осипов [3], О. Крайнік, М. Міхеєв, С. Соколенко та ін. Однак переваги та можливості використання кластерного підходу для підвищення конкурентоспроможності транскордонних регіонів України залишаються висвітленими недостатньо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Обґрунтування теорії та методології регіональної науки тісно пов'язане зі становленням постіндустріальної парадигми у розвитку всіх сторін життя в регіоні, включаючи як економічні, так і соціальні аспекти. Однією з актуальних тенденцій розвитку сучасного суспільства є зростання ролі мережевих комунікацій.

Мережеві ресурси стають новим джерелом конкурентних переваг території та по суті змінюють не тільки систему факторів розміщення, а й структуру самого економічного простору. Багато в чому розвитку мережевої структури економічного простору, зміцненню його єдності і цілісності сприяє впровадження кластерної форми організації бізнесу. Світовий досвід розвинених країн переконливо доводить як ефективність, так і неминучу закономірність виникнення різного виду кластерів.

Метою дослідження є розробка методичного підходу до використання кластерних форм квазіінтеграції для трансплантації інститутів транскордонного економічного простору в умовах становлення мережевої економіки постмодерну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перша хвиля науково-практичного інтересу до кластерних систем полягала в ідентифікації та «інвентаризації» існуючих і потенційних регіональних кластерів. Першу хвилю можна датувати приблизно періодом 1991–2008 рр. (Хоча ще з часів промислових районів А. Маршалла, Marshallian industrial districts, велика увага приділялася міжфірмовим взаємодіям, і не тільки в економічній науці, сучасна кластерна термінологія, все ж, веде відлік з відомого визначення М. Портера).

Нова хвиля інтересу до кластерної теорії зародилася, на нашу думку, після глобальної фінансової кризи, коли, з одного боку, багато економічних підходів (т.зв. mainstream) стали потребувати переосмислення, а, з іншого – державам і бізнесу потрібні були нові джерела економічного зростання за рахунок зниження витрат або стимулювання попиту і, отже, виникнення нових і модифікації існуючих бізнес-моделей.

На даний час, після глобальної економічної кризи (або її гострої фази поки це залишається досить спірним питанням) відбувається нове звернення до концепції розвитку промислово інноваційних кластерів не тільки з точки зору практики, а й теоретичних посилок. Погодимось з концепцією Марка Муро і Брюса Катца (Muro M., Katz B., 2010), які виявляють основні причини нового звернення до кластерної концепції та її деталізації. В першу чергу, причиною стала безпосередньо сама світова економічна криза, в результаті якої стає затребуваною модель економічного зростання, яка менше залежить від «бульбашок» і споживання, і в більшій мірі – від створення цінності в довгостроковому періоді і розвитку супер-продуктивних кластерів у диверсифікованих економічних системах. При цьому кластерні системи зручні тим, що вони створюють певні ефекти синергії і ефективність, але при цьому досить низьковитратних. Основні джерела синергії в

кластерах - обмін знаннями, взаємний доступ учасників до пулів кваліфікованої робочої сили або можливість використання загальних суспільних благ. Кластери в даному контексті виступають як сигнальні характеристики «реальної» економіки.

Кластерне мислення і кластерні стратегії мають потенціал для того, щоб прискорити регіональний економічний ріст і сприяти економічній реструктуризації. Але найбільш важливим в даному контексті є те, що кластери – більшою мірою парадигма, ніж окрема програма. Отже, друга причина звернення до кластерної концепції полягає в тому, що кластери, крім суто практичного аспекту, забезпечують потужну сучасну парадигму для розуміння закономірностей економічного життя і економічної політики. Надалі ми будемо дотримуватися цієї точки зору і проаналізуємо можливості розвитку кластерної парадигми в системі міжнародної економічної інтеграції.

І, нарешті, з точки зору економічної політики третя причина сучасного звернення до кластерів полягає в тому, що кластери дозволяють побудувати «про-виробничу» систему і уникнути риторики застарілої «промислової політики», надаючи, проте, урядам можливості для посилення національної конкурентоспроможності.

Таким чином, можна стверджувати, що в даний час утворюється «друга хвиля» розвитку кластерної теорії. Це підтверджує актуальність даної теми і дозволяє розвинути цю концепцію в частині транскордонних кластерних систем.

Можливі напрямки «другої хвилі» досліджень інноваційних кластерів:

- розвиток кластерів в контексті теорії еволюційної економіки, концепція кластерів як бізнес-екосистем;
- можливості і закономірності формування міжнародних кластерних систем (в тому числі транскордонних);
- кластери як системи стимулювання внутрішнього і зовнішнього економічного зростання;
- співконкуренція і інші синергії всередині і між кластерами;
- зниження значення територіальної складової розвитку кластерів, віртуалізація мереж взаємодії в рамках «мережевого простору».

Сучасні складові розвитку промислово-інноваційних кластерів, що вимагають вивчення і концептуального осмислення, на наш погляд, взаємопов'язані і можуть бути представлені у вигляді певного циклу (рис. 1).

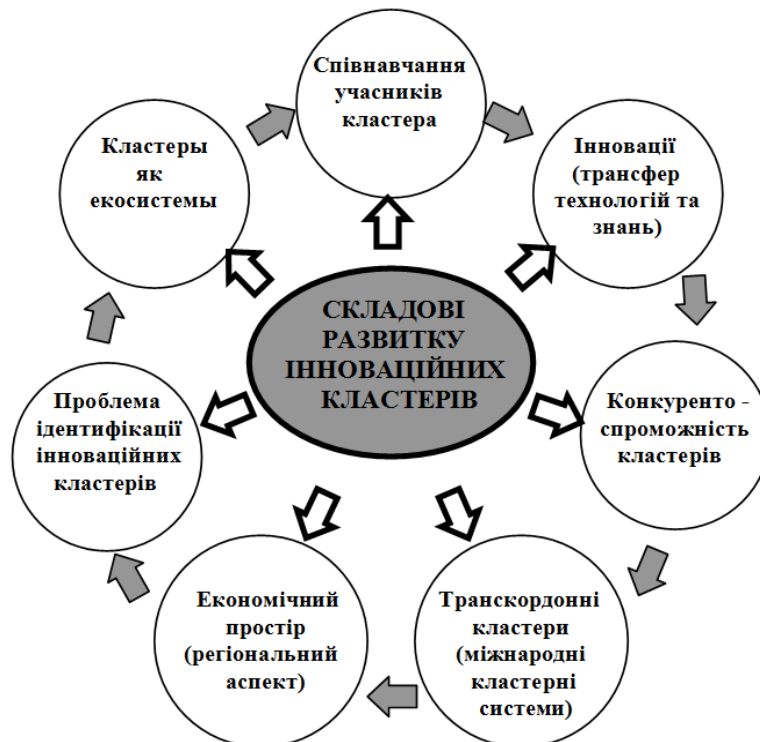

Рис. 1. Напрями розвитку теорії інноваційних кластерів

Транскордонні кластери є прикладом систем, що самоорганізуються в економіці. Мінливість кластерів в часі робить їх динамічними системами; наявність вхідних і вихідних матеріальних та інформаційних потоків – відкритими; здатність змінювати свою структуру – адаптивними; виникати і «розчинятися» – дисипативними; наявність підсистем різного роду і рівня – складними; децентралізований характер і накопичення досвіду – до самоорганізації. Самоорганізаційна суть кластерів, в свою чергу, накладає певні вимоги до моделювання та прогнозування їх розвитку.

Близький суті кластерів підхід, придатний до моделювання систем, що самоорганізуються економічних систем, порівняно молодий і отримав назву еволюційного. Виникнення еволюційної парадигми в економіці в чималому ступені обумовлено обмеженнями традиційних підходів, слабо придатних до вивчення нерівноважних станів економічних систем, що формуються взаємодіями і зворотними зв'язками між обмежено раціональними агентами. Традиційні методи не можуть розглядатися в якості адекватного способу аналізу і прогнозування розвитку такої складної системи. З нашої точки зору, найбільш прийнятним підходом, здатним враховувати ключові особливості кластера, є еволюційний підхід, що підтверджується численними прикладами його використання за кордоном. Як зазначає С.В. Кюнтцель, «еволюційний підхід в економіці можна розглядати як методологічну альтернативу неокласичному підходу. У фокусі аналізу знаходяться нерівноважні процеси, а економіка розглядається як система, яка постійно зазнає змін різного характеру».

Запропонована методика аналізу зверху дає можливість встановлювати особливості розміщення кластерів, висувати припущення про їх структуру, міжрегіональних зв'язках, внутрішній динаміці. Тільки при такому підході можливо оцінити окремі характеристики кластера і його еволюцію.

Маючи можливість визначати кластери, вимірювати і аналізувати їх діяльність, можна приступати до розробки стратегічних рекомендацій і практичних механізмів реалізації стратегій кластерного розвитку та визначенню ефекту від їх проведення.

З еволюційної точки зору такий кластер можна розглядати як популяцію агентів, кожен з яких характеризується трьома змінними: обсягом випуску продукції, величиною витрат і інноваційно-технологічною компонентою. У сукупності ці характеристики визначають поточну ефективність і конкурентоспроможність агентів. Інноваційна компонента є багатовимірною характеристикою, що відбиває наявний у агента набір технологій, здатний змінюватися в процесі інноваційного пошуку і / або імітації. Агенти споживають ресурси і виробляють продукцію, роблять це з різною ефективністю і в різних обсягах. Агенти системи автономні (приймають рішення про випуск продукції самостійно) і обмежено раціональні (не володіють вичерпною інформацією про ринкову ситуацію).

Ендогенно формуються пропозиції кластера спільно з екзогенно заданим попитом визначають інтенсивність конкурентної боротьби на продуктовому ринку. Якщо інтенсивність конкуренції на ринку змінюється, протиспрямовано змінюються витрати агентів, що призводять в результаті до зниження їх ефективності і, як наслідок, загального зниження виробництва в кластері і подальшого падіння напруження конкурентної боротьби за ресурси.

З іншого боку, зростання інтенсивності конкурентної боротьби стимулює агентів до активнішого інноваційного пошуку. Кооперація між агентами представляється залежною від конкуренції (в найпростішому випадку цей зв'язок зворотний). В процесі коопераційних взаємодій відбувається імітація найбільш бажаних технологій і методів господарювання, впливає на інноваційно-технологічні компоненти агентів. При описі процесу кооперації враховується близькість і взаємний вплив агентів, розташованих в інноваційно-технологічному просторі.

Послідовність процесів оцінки кластерів включає етапи:

1. Ідентифікація кластера;
2. Аналіз діяльності кластера;
3. Аналіз зв'язків між кластерною політикою і її впливом на агентів і розвиток транскордонного регіону;
4. Моделювання кластера.

Таким чином, отримана певна ідеальна конструкція, що включає основні властивості кластера з т.з. нашого підходу: множинність і взаємопов'язаність учасників, конкуренція і кооперація, інноваційність, близькість і середу.

Транскордонний ринок як і транскордонний регіон розглядається як єдине, ціле, поліструктурне формування. Основна його специфіка полягає в наявності кордону і необхідності координації діяльності окремих прикордонних територій, яка реалізується за допомогою транскордонного співробітництва в різних організаційних формах [4, с. 408].

Інститути транскордонного ринку поєднують систему формалізованих правил і не формалізованих відносин учасників між собою і з зовнішнім оточенням. Виникає в результаті взаємодії суб'єктів транскордонного ринку синергетичний ефект пояснюється економією на витратах, специфікації прав власності, зниження трансакційних витрат (по Р. Коуз) [5, с. 29]. Незважаючи на популярність кластерної тематики і раніше неоднозначними залишаються два ключові аспекти: що таке транскордонний кластер і яким чином його створювати. Проблема ускладнюється тим, що автономні суб'єкти економічної діяльності постмодерну не піддаються директивному централізованому управлінню, і формування кластерів може відбуватися тільки знизу. Як це не парадоксально, але мережеві кластери неможливо створити в прямому сенсі цього слова. При всій важливості зовнішнього стимулювання процесів кластеризації, наприклад, у формі державної політики, ключове місце в кожному кластері займає його історія, траєкторія попереднього розвитку, невіддільна від місцевого інституційного середовища єврорегіону та особливостей конкретного об'єкта.

Вивчення кластера як об'єкта показало, що поряд з кластерами існує велика кількість подібних теорій, по відношенню до яких кластери, як правило, виступають як узагальнююча концепція. Ми виходимо з того, що транскордонний мережевий кластер – динамічна система, що самоорганізується, яка генерує інновації у вигляді знань, нових технологій і продуктів при значній ефективності його учасників за рахунок їхньої синергії і колективної дії.

Можна сказати, що транскордонні мережеві кластери являють собою географічні концентрації взаємопов'язаних підприємств (постачальників) однієї або декількох інноваційних галузей (включаючи венчурні фірми, університети, дослідницькі та впроваджувальні організації, маркетингові та інформаційні агентства) і взаємодіючих інститутів, що функціонують по обидва боки кордону сусідніх держав конкуруючих, але разом з тим, що кооперуються одна з одною, які отримують вигоди зі специфічних місцевих активів, спільного транскордонного розташування й убудованості в економічний і соціальний простір євро регіону. З точки зору мережевої концепції, кластери можуть бути охарактеризовані як мережі взаємозалежних фірм (включаючи спеціалізованих постачальників) пов'язаних один з одним в ланцюжок створення доданої вартості і поширення нових знань, продуктів і технологій на території євро регіону, взаємно сприяють зростанню інноваційної конкурентоспроможності периферійних регіонів за рахунок спрощення доступу до нових технологій, розподілу ризиків і зниження транспортних витрат.

Мережевий кластер – система, що самоорганізується в економіці, одним з найважливіших параметрів порядку якої є структура, яка перебуває у взаємній залежності з інституціональним середовищем.

Транскордонна виробнича кооперація розглядається як інструмент підвищення конкурентоспроможності периферійних територій в рамках прогресивного технологічного розвитку і появи доміантної технології нового технологічного укладу. Конкурентоспроможність регіонів виступає необхідною умовою входження в глобальний ринок і в глобальну систему обмінів, а транскордонні регіони отримують інтенсивний розвиток саме в умовах глобалізації. Характеризуючи сучасні тенденції в зміні виробничого процесу, М. Кастель підкреслює, що мережі є фундаментальний матеріал, з якого будуються і будуватимуться нові організації. Однією з можливих форм мережевих організаційних структур, міцно зайняли своє місце в сучасній економічній теорії і практиці, є кластери. Як зазначає М. Портер «кластер – форма мережі, яка відбувається в межах географічної локалізації, в якій близькість фірм та інститутів гарантує деякі форми спільності і збільшує частоту і вплив взаємодій» [6, с. 69].

Інформаційні технології призвели до мережевого суспільства. Ускладнення економічного простору, що супроводжується біфуркаціями, неминуче призводить до його самоорганізації. В мережевому суспільстві, завдяки інформаційним технологіям, створюються зв'язки, породжують стирання кордонів, умовностей і викликають безліч нових можливостей в формі біфуркацій – електронна торгівля, віртуальні спільноти, віртуальні підприємства, створення кіберміст-держав. Мережева економіка є надпрозорою і надшвидкісною. Але найголовніше, що вона створює сприятливе середовище для імпорту ефективних інститутів за допомогою формування нових форм організації економічного простору.

У дослідженнях Й. Шумпетера, К. Ерроу, Р. Нельсона і С. Уінтера розглянуті проблеми модернізації ринкової структури і конкурентного розвитку як чинників підвищення інноваційної активності економічних систем. Ними досліджені механізми інтеграції суб'єктів ринку, формування нових інноваційних структур з метою створення продуктової, технологічної та організаційної новацій. Важливий внесок у вирішення даної проблеми внесли представники інституціоналізму (О. Вільямсон [10], Р. Коуз, В. Нордхауз, Ф. Хайек), в своїх дослідженнях які:

1) приділяли увагу недолікам інформації, що були перешкодою для взаємовигідних дій, відмінностями між явним (кодуються) і «прихованими» (tacit) знаннями;

2) фокусувалися на вивченні впливу трансакційних витрат на переваги різних організаційних форм.

У сучасній літературі до просторових форм мережевої промислової інтеграції належать: індустріальні райони, холдинги, кластери, територіально-виробничі комплекси (ТПК), які навчають регіони, технологічні платформи та ін. Згодом відбулася еволюція поняття «індустріальний район» – аналіз трансформації відмінних характеристик, був розроблений А. Маршаллом [11], G. Becattini, O. Williamson.

Сьогодні існують різні гібридні форми транскордонної квазіінтеграції як об'єднання економічних суб'єктів євро регіону зі стійкими довгостроковими зв'язками між ними і делегуванням контролю над управлінням спільною діяльністю за відсутності юридично оформленого трансферу прав власності: кластери, бізнес-асоціації, стратегічні альянси, різні network-об'єднання та ін.

Майкл Портер у роботі «Конкурентна перевага націй» приходять до наступного висновку: «... при розробці інвестиційної політики перехідні економіки повинні прагнути розвивати взаємопов'язані промислові кластери на основі базових і допоміжних галузей». Підхід до оцінки конкурентоспроможності регіону можна сформулювати, спираючись на концепцію конкурентоспроможності країни, запропоновану М. Портером [6].

Євро регіон як квазікорпорація – це великий суб'єкт власності (регіональний і муніципальний) і економічної діяльності. В цьому випадку євро регіони стають учасниками конкурентної боротьби на ринках товарів, послуг, капіталу (захист торгової марки місцевих продуктів, інвестиційний рейтинг). Євро регіон як

економічний суб'єкт взаємодіє з національними і транснаціональними корпораціями. Впровадити інститут транскордонного співробітництва країни пострадянського простору намагаються шляхом його трансплантації з більш розвинутого економічного середовища в менш розвинене.

Таким чином, держава намагається прискорити інституційний розвиток, але виникає небезпека відторгнення або дисфункції трансплантованих інститутів. У перекладі книги Дагласа Норта "Інститути, інституційна зміна та функціонування економіки", де розглядаються основи теорії інститутів, даються два поняття – "інститут" і "організація". "Інститут" визначається як "правила гри в суспільстві, або точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне русло. Вони структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального і економічного. Однак, переклад з англійської "Institution" – 1) установа, 2) щось встановлене (закон, звичай, система), 3) товариство, установа, відомство і т.д., це слово все-таки відповідає вже сформованому терміну "інститут". Інститути визначають можливості в суспільстві, а організації створюються для того, щоб тими можливостями скористатися. Інституційні зміни відбуваються за рахунок створеного симбіозу між "правилами гри" і інститутами (організаціями), які розвинулися під впливом структури стимулів, створених інститутами і зворотного зв'язку, коли люди усвідомлюють своє становище і реагують на зміни в сукупності можливостей. Вживання ж терміна "інституційні зміни" стосується випадків, коли мова йде про зміни організацій (структур), що реалізують (забезпечують) "правила гри" [7, с. 54].

Трансплантацією називається процес перенесення інститутів, які отримали розвиток в інше інституційне середовище. Будь-який процес трансплантації включає три основні стадії:

- 1) вибір транспланта та стратегії трансплантації;
- 2) створення інфраструктури трансплантації допоміжних і проміжних інститутів;
- 3) здійснення заходів, які полегшують адаптацію економічних агентів до нового інституту.

Цей процес почався в усіх країнах майже одночасно (в тому числі і в Україні), проте, можна помітити, що країни ЦСЄ перебувають в цьому питанні досить на великий крок попереду. На відміну від України, основна мета, яка була поставлена цими державами (інтеграція в Європейський Союз), досягнута, і не останню роль тут зіграв інститут транскордонного співробітництва як полігон для випробування і адаптації європейського законодавства, інструментарію підвищення ролі регіонів, адаптації механізмів фінансової підтримки.

В Україні розвиток інституту транскордонного співробітництва був кілька пригальмований і його функції були спотворені. Полтерович В.М. визначає чотири види дисфункції нових інститутів: 1. Атрофія і переродження. 2. Активізація альтернативних інститутів і відторгнення. 3. Інституційний конфлікт. 4. Парадокс передачі [8, с. 5–9]. Щоб ці дисфункції не проявилися, доцільно чітко уявити стратегію трансплантації. Останнім часом ряд вчених висловлює думку, що найбільш доцільною є стратегія "вирощування" інститутів. Ця стратегія передбачає можливість використання інституту "з минулого" країни-донора на будь-якій стадії його розвитку. Передбачається, що спонтанна еволюція трансплантованого інституту буде прямо або побічно сприяти виникненню форми, адекватної умовам країни-реципієнта. "Вирощування" допускає одночасну трансплантацію декількох варіантів інституту і їх співіснування (конкуренцію) з аналогічними інститутами реципієнта, і, на наш погляд, можливість внесення коректив у процес трансплантації.

Кластерна стратегія транскордонної кооперації передбачає формування територіально локалізованих кластерних об'єднань прикордонних регіонів навколо іноземних компаній-інноваторів, мережеві агенти яких (виробники інноваційних продуктів і послуг, постачальники, об'єкти інфраструктури, науково-дослідні центри, ВНЗ) кооперуються на основі конкуренції і кооперації, генеруючи синергетичний ефект, взаємодоповнюючи один одного і посилюючи конкурентні переваги, як самих компаній, так і кластера в цілому. Кластери неминуче асоціюються з мережами, є формальними і неформальними організаціями, які спрощують обмін інформацією та технологіями, а також сприяють координації заходів та співробітництва між членами кластеру.

Транскордонні кластери охоплюють суміжні прикордонні території сусідніх держав, до складу яких входять інститути та фірми, розміщені по обидва боки кордону. Тому транскордонні кластери можна визначити як групи незалежних компаній та асоційованих організацій, які: географічно зосереджені у транскордонному регіоні; співпрацюють і конкурують; спеціалізуються в різних областях, пов'язані загальними технологіями та навичками і взаємодоповнюють один одного, що в кінцевому підсумку дає можливість отримання синергетичних та мережевих ефектів, дифузії знань і навичок [9, с. 25]. В рамках кластера створюється додатковий економічний ефект, посилює конкурентні переваги регіону. Підприємства, що входять в кластер, отримують додатковий синергетичний ефект за рахунок спільного використання ресурсів (стратегія технологій і витрат), ринкової інфраструктури (спільний збут) і сфер діяльності (синергія планування і управління). Значення стратегії синергії полягає в тому, що вона допомагає отримати більш високу рентабельність виробництва при кооперації підприємств-учасників кластера, ніж в ситуації, коли вони управляються окремо [10, с. 52].

Синергетичний ефект – зростання ефективності діяльності в результаті створення об'єднання, інтеграції, злиття окремих частин в єдину систему за рахунок так званого позитивного системного ефекту

(ефекту емерджентності), де ефект від взаємодії учасників об'єднання всередині інтегрованої системи перевищує суму ефектів діяльності кожного учасника окремо (автономно) [10, с. 126].

Досліджуючи проблеми конкурентоспроможності, М. Портер вивів три основних переваги кластерів. По-перше, вони підвищують продуктивність, роблячи доступними спеціалізовані ресурси і працю, полегшуючи доступ до інформації, інститутам, суспільних благ. По-друге, кластери заохочують вищі темпи виникнення нових бізнес-формувань через перетворення робітників діючих компаній в нових підприємців. По-третє, вони збільшують можливості фірм проводити інновації за допомогою більш швидкої дифузії технологічних знань. Унікальна здатність кластерів прискорювати дифузію інновацій дозволяє визначати їх як інноваційно активну господарську агломерацію або простір інноваційної активності. Будь-який кластер являє собою мережеву структуру з ідеологією конкурентного співробітництва (або співконкуренції), при якій стимули до розвитку, породжувані конкуренцією між учасниками мережі, поєднуються з інтенсифікацією співробітництва у взаємовигідних напрямках. Більш перспективною в сучасних умовах стає мережева модель організації економічного простору країни. На цій моделі організовані ті регіони, які найбільш успішно включилися в систему глобальних обмінів товарами, фінансами, робочою силою, технологіями та інформацією. Вони являють собою мережу автономних, але в той же час взаємозамінних підприємств. Підприємства, що спеціалізуються на виготовленні того чи іншого продукту, сконцентровані на одній території, яка пов'язує галузь з даним регіоном, але не веде до її централізації. Підприємства працюють один з одним на основі угод про співпрацю і субконтрактних відносинах. Частина підприємств виводять готову продукцію на ринок, вся решта виконує операції за замовленнями групи підприємств, які ініціювали дане виробництво. В цілому, всі підприємства, розташовані на певній території країни, утворюють мережу кооперації і взаємодії, або мережевий кластер.

Базовою складовою теорії кластерів є група інституційних теорій, що визначають економіку як систему взаємодіючих інститутів. У цьому випадку сам кластер можна розглядати як сучасний інститут, що поєднує в різному співвідношенні систему формалізованих і неформалізованих відносин як його учасників між собою, так і кластера із зовнішнім оточенням. Крім того, синергетичний ефект, що виникає в результаті взаємодії підприємств в рамках кластера, пояснюється багато в чому економією на транзакційних витратах при отриманні інформації, специфікації прав власності, зниження витрат обміну та ін. [11, с. 112].

Таким чином, теорія транзакційних витрат Р. Коуза, крім неокласичної теорії, найбільш застосовна до пояснення синергетичного ефекту і оцінці ефективності кластерного розвитку. У вузькому розумінні в доповіді, підготовленій Європейською Комісією, глобальна мережева економіка визначається як "середовище, в якій будь-яка компанія або індивід, що знаходяться в будь-якій точці економічної системи, можуть контактувати легко і з мінімальними витратами з будь-якою іншою компанією або індивідом з приводу спільної роботи, для торгівлі, для обміну ідеями та ноу-хау або просто для задоволення" [12]. У більш широкому розумінні виникнення мережевої економіки пов'язують з розвитком інформаційних технологій, що призводить до еволюції сучасних економічних систем, розвитку неринкових механізмів регулювання і мережевих організаційних структур. В результаті виникає свого роду безгалузєва, мережева економіка, заснована переважно на горизонтальних зв'язках. Для становлення економіки постмодерну необхідні віртуальні ресурси розвитку: інформація, інновації, інфраструктура (комунікації), знання, вміння, навички і інститути постіндустріального суспільства. До напрямків збереження конкурентних переваг транскордонного регіону відносяться: формування постіндустріальних інститутів розвитку – мережевих інститутів прийняття рішень (кластерів, холдингів, асоціацій та ін.) і підвищення наукоємності виробництва та споживання. В сучасних умовах економічного зростання необхідно вийти на новий рівень інституційного розвитку – мережеві інститути прийняття рішень.

Для транскордонного регіону це означає введення нових понять «трансрегіональний контекст, атмосфера, середовище», невлітими чинники транскордонної культури, традицій, цінностей в даному єврорегіоні. Те, що вважалося за замовчуванням у всіх і усядах однаковим, і чим можна було знехтувати в еру нової економіки, стає джерелом конкурентної переваги. Економіка знань як складова частина економіки постмодерну спирається вже не на природні ресурси, а на людський капітал, і тому ставить перед регіональною політикою питання про формування середовища для відновлення і розвитку людських і природних ресурсів по обидва боки кордону. Знання та інформація стають ключовими джерелами продуктивності і конкурентоспроможності, цих двох вирішальних чинників будь-якої економіки. Нова мережева економіка організована навколо інформаційних мереж, які не мають центру, і заснована на постійній взаємодії між вузлами цих мереж, незалежно від того, локальні вони або глобальні. Мережеві форми організації забезпечують суттєву гнучкість фірм, індивідів і країн, дозволяючи постійно адаптуватися до вихреподібної зміни кон'юнктури в області капіталу, попиту і технологій. Єдиним правилом є повна відсутність правил. Якщо вони ще й існують, то обходяться за допомогою використання безлічі мереж.

Нова, постмодерністська реальність полягає в поєднанні постіндустріального виробництва з мережевою будовою економічного простору, що передбачає трансплантацію інститутів за допомогою самоорганізації гібридних мережевих кластерів по обидва боки кордону, яка стає фактором згуртування і вільної циркуляції капіталів в єврорегіоні.

В сучасній економічній теорії дихотомія «інтеграція – дезінтеграція» доповнюється ще однією

категорією – «квазіінтеграція», а дихотомія «фірма – ринок» розширена категорією «гібрид» [12]. Відмінною особливістю кластера як форми квазіінтеграції є його географічна локалізація, що відображає концентрацію на обмеженій території взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників і обслуговуючих організацій, що конкурують і при цьому ведуть спільну діяльність. Кластери ж до сих пір залишаються такою теоретичною конструкцією, яка на практиці реально не має відчутних обрисів і позитивних екстерналій. Однак в довгостроковому майбутньому саме ці квазіінтеграційні форми стануть головною рушійною силою інноваційного розвитку. Важливе значення з точки зору сприйняття кластерів як мезорівня міжнародних інтеграційних систем має сучасна тенденція переходу від територіальної парадигми глобальної економіки до просторової на теоретичному і практичному рівнях і, як наслідок – тенденція поступового зниження значення територіальної складової промислово-інноваційних кластерів і розвитку інформаційних віртуальних кластерів і хмар внутрішньо- і міжкластерних взаємодій.

У той же час, кластерна концепція не розмивається і не абсолютизується - відбувається поступове переосмислення самого поняття «кластер» як еkleктичного концепту в умовах множинності суб'єктів економічної діяльності і обираємих ними типів рішень.

Висновки і перспективи подальших розробок

1. У зв'язку з даними актуальними напрямками виникає необхідність виявлення і аналізу екстерналій міжнародних інтеграційних об'єднань і кластерних систем як ефектів «переливу» (spill-over). При цьому їх поєднання формує поле ефектів міжнародних кластерних систем як мезорівня міжнародної економічної інтеграції. На основі аналізу міжнародних аспектів розвитку кластерів введено поняття міжнародної кластерної системи, а також визначені її основні типи (міжнародна, транскордонна і глобалізуюча), що забезпечує можливості з розвитку даного виду взаємодій за участю українських бізнес-структур.

2. Нова, постмодерністська реальність полягає в поєднанні постіндустріального виробництва з мережевою будовою економічного простору, що передбачає трансплантацію інститутів за допомогою самоорганізації гібридних мережевих кластерів по обидва боки кордону, яка стає фактором згуртування і вільної циркуляції капіталів в євро регіоні. Конкурентоспроможність за нового способу виробництва визначається швидкістю інновацій та здатністю до безперервного оновлення. Таким чином, постіндустріальна економіка еволюціонує в систему взаємодіючих інститутів формують нову кластерну парадигму постмодерну в транскордонному вимірі, в якому необхідні віртуальні ресурси розвитку: інформація, інновації, комунікації, знання.

3. В сучасній постіндустріальній парадигмі євро регіонального розвитку істотно трансформується пріоритет основних факторів розміщення, що змінює функції периферійної території: з фізичного базису – місця розміщення матеріальних (ресурсних) факторів виробництва вона все більше перетворюється в просторову середу для розвитку людського капіталу, інновацій та забезпечення саморозвитку євро регіону.

4. Сама кластерна концепція в даний час переживає, на наш погляд, "другу хвилю" науково-практичного інтересу, що виражається в дослідженнях можливостей інтернаціоналізації промислово-інноваційних кластерів, розуміння кластерів в контексті еволюційної економіки як бізнес-екосистем, привносять необхідну різноманітність і адаптивність існуючим моделям мережевих взаємодій, а також можливостей виявлення позитивних і негативних кластерних екстерналій.

Література

1. Войнаренко М.П. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / М.П. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27–30.
2. Захарченко В. И. Кластерная форма территориально-производственной организации / В. И. Захарченко, В. Н. Осипов. – Одесса : «Фаворит» - «Печатный дом», 2010. – 122 с. – (Экономические кластеры как новая форма организации производства в регионе ; Ч. 1).
3. Осипов В. М. Світовий досвід створення та функціонування морських кластерів / В. М. Осипов, О. А. Єрмакова // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – № 36. – С. 306–312.
4. Макогон Ю.В. Экономические интересы Украины в ОЧЭС / Ю.В. Макогон // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сборник научных трудов. – Одесса-Донецк : ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. – 966 с.
5. Коуз Р.Г. Природа фирмы / Р.Г. Коуз // Уроки организации бизнеса. – СПб : Лениздат, 1994. – С. 29.
6. Porter M. The Competitiveness Advantage of Nations / Porter M. – London : Macmillan, 1990.
7. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт Д. ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
8. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы / В.М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35. Вып. 2.

9. Полтерович В.М. Технология трансплантации экономических институтов / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – 25 с.
10. Williamson O. The Economic Institutions of Capitalism / Williamson O. – New York : Free Press, 1985. – 450 p.
11. Marshall A. Elements of Economics of Industry Being the First Volume of Elements of Economics / Marshall A. – L., 1928.
12. Porter M. E. Clusters and competition: new agendas for companies, governments, and institutions / Porter M. E. – Boston, MA : Harvard Business School Press, 1998.

Надійшла 04.11.2016; рецензент: д. е. н. Захарченко В. І.